

MEVLÂNÂ DEVRİNDE SEMÂ'

TAHSİN YAZICI

Daha çok Mevlânâ ile tanınan, ve onun ölümünden sonra, adına izafe edilen kurulan Mevlevîlik tarikatında mâlûm şekli ile tamamen bir tarikat âyinine alem olan semâ', aslında arapça *sm*^c kökünden *sam*^c ve *sim*^c gibi masdar ve isim olup, işitmek, işittirmek, dinlemek, işitilen söz, iyi şöhrat ve iyi anılma¹, çalgı ve diğer bütün eşyanın çıkardığı ses ve şarkı dinleme² ve mecâzen şarkı, raks, nağme, vecd, hâl³, üns meclisi, geçmişte olup bitenleri hatırlatma⁴, türkü söylemek (ırlamak) ve dinlemek⁵ ve nihayet ilerde bahsedileceği üzere, Mevlânâ devrinde yarı dinî mahiyette sazlı ve şarkılı ziyâfet gibi türlü mânalara gelmektedir⁶. Farsçada dinlemek, işitmek ile şarkı dinlemek mânalarını birbirinden ayırmak için, birincisi için *sama*^c, ikincisi için ise, *sima*^c şekli kullanılmıştır⁷. Bir grammer tâbiri olarak nisbet yâsı ile teşkil edilmiş olan *samâ*^c şekli ise, kıyâsî (kurallı)'nin aksine, bir dilin onu konuşanlardan nasıl duyulmuş ise, öylece kabul ve nakledilen kelimelerini ifâde için kullanılır⁸. Kelâmda da bu kelime ile mâkul olmayan bir mâna kast edilir⁹. Bu çeşitli mânalarından bir kaçını istisna edilirse, diğer bir çoğunun kelimenin eski arapçadaki şarkılı ve çalgılı terennüm¹⁰ mânaları ile yakından ilgili olduğu açıkça görülmektedir. Güzel ses dinlemenin tabîî bir neticesi olmak bakımından raksın da kelimenin bu mânası ile yakından ilgisi vardır¹¹.

¹ *Qāmūs tercümesi*, III, 295 ; Aflâkî, *Manâqib al-ʿarifin*, I, 165,

² Sûdî, *Şarh-i Diwân-i Hâfiz*, İskenderiye, 1250. I, 41, II, 383.

³ Gıyâd ad-Dîn, *Giyât al-lugat*, Cawnpoor, ts., s. 232.

⁴ Tahânawî, *Kaşşâf iştilâhât al-funun*, Kalküte, 1862, I, 675.

⁵ *Kitâb-i ustuwânî* (hususî kütüphanemizde bulunan nusha), vrk. 165^b.

⁶ Bk. bu makale s. 147

⁷ Gıyâd ad-Dîn, *aynı eser*, s. 232.

⁸ *El*, mad. *Samâ*^c

¹⁰ *Aynı yer*.

¹¹ Gazalî, *İhyâ' al-ʿulum ad-dîn*, Kahire, ts., II, 230.

Tasavvufun İslâm dini içinde ilk zuhurundan itibâren mizac itibâriyle diğer dindaşlarından daha hassas olan sûfîlerin şiir, musikî ve raks gibi doğrudan doğruya insan ruhuna tesir eden güzel sanatlara yabancı kalmaları mümkün değildi. Esâsen bu mesleğin zuhurunda mizac itibâriyle daha hassas olan insanların büyük payı olduğu inkâr edilemez. Bir bakıma nisbeten katı sayılabilecek olan şeriat hükümleri dışına çıkmak suretiyle mânevî zevklerini daha serbest şartlar içinde geliştirmek maksadı ile, bu mesleğe intisâp edenler her türlü hareketlerini de *Kur'an* ve hadîse dayamak zorunda idiler ve ancak bu suretle şeriate sıkı sıkıya bağlı kimselerin yermelerine hedef olmaktan kurtulmağa çalıştılar. Câhiliye devrinde rağbette olan şiir, musikî ve raksın İslâm dininin esasları ile bağdaşıp bağdaşmadığı mes'elesi uzun zaman münâkaşa mevzuu olmuştur. Bâzıları bunlardan bilhassa musikî ve raksı mekruh ve hattâ haram¹, bâzıları ise, insanı musikiye ve raksa sevk eden sebepler ile bunların insanda uyandırdığı hislerin mâhiyetine göre mubah saymışlardır². Bu sûretle bu iki san'atten faydalanan semâ'da bâzılarınca mekruh veya haram, bâzılarınca da mubah sayılmıştır. Semâ'ı mekruh veya haram sayanlar, onu *Kur'ân*'da oldukça sık geçen *la'b* ve *lahw* olarak kabul etmiş ve hükümlerini buna göre vermişlerdir. Zira semâ' kelimesi *Kur'an*'da geçmemektedir. Buna göre semâ'nın *la'b* ve *lahw*'den ibâret olup olmadığı mes'elesi üzerinde durmak faydalı olacaktır: *la'b* ve *lahw*, gerek *Kur'an*'da, gerekse diğer yerlerdeki kullanışlarında (her çeşit) oyunla, boş şeyle meşgul olmak, gerçek bir maksada delâlet etmeyen bir iş işlemek, oyuncak, eğlence mânalarına gelen müterâdif kelimelerdir. *Kur'an*'da dört yerde (VI. 52; XXXI, 64; XLVII, 36; LVII, 20), dünyadaki yaşama *la'b* ve *lahw*'a benzetilmiş, iki yerde (VII, 51; XXXI, 62) dinlerini oyuncak ve eğlence vasıtası hâline getirmiş olanlardan bahsedilmiş, bir yerde (XXI, 17) yeri ve göğü yaratan Allah'ın bunu bir eğlence ittihaz etmediği ifâde edilmiş, bir yerde (XXXI,6) insanlar arasında, bilgileri olmaksızın, başkalarını Allah yolundan şaşkırtmak için oyuncak söz (*lahw al-hadit*) alanlar bulunduğu anlatılmış ve nihâyet bir yerde (LXII, 11) de Allah'ın yanında bulunanın, ticâret ve eğlence (*lahw*) den daha hayırlı olduğu belirtilmiştir. Bütün bu âyetlerde geçen bu kelimeler ile daha ziyâde boş ve mânasız şeylerle uğraşmanın iyi bir hareket sayılmıyacağı kastedilmiş olmalıdır ki, bu hâl bugün de tasvip.

¹ Aynı eser, II, 230

² Aynı eser, II, 230

³ *Qamus tercümesi*, İstanbul, 1304, I, 489, IV, 1176; Tahânavî, aynı eser., II, 1288.

edilemez. Kaldı ki, bu âyetlerin hiç birinde musikî veya raksın haram olduğuna dâir her hangi bir sarahat yoktur. Yalnız yukarıda işâret edilen âyetlerden birinde (XXXI, 6) geçen *lahw al-hadit* (oyuncak söz) tâbiri at-Tabari tarafından, bir çok mûtalara dayanılarak, şarkılar şeklinde tefsir edilmekte ve bu âyete istinâden câriye (esire)'lerin alınıp satılmasının men'ine dâir bir hadis nakledilmektedir¹. Fakat siyaktan, daha çok lâdinî, ahlâk dışı sözler mânası anlaşılmalıdır². Semâ'nın bilhassa müteassıp çevrelerde mekruh ve haram sayılmasına, ihtimal bu tefsir şekli ile, yukarıda nakledilmiş olan âyetlerin birinde dini oyuncak hâline getirmek isteyenleri bekleyen feci âkibetin ifâde edilmiş olması sebep olmuştur. Buna, nefsanî zevklerini dini bir kisvê altında tatmine çalışan kimselerin hareketlerini de ilâve etmek lâzımdır. Din ulemâsı ve sûfîler arasında uzun yıllar münâkaşa mevzuu olan bu mes'ele, nihâyet Gazalî (ölm. 505 h. / 1111 m.) tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır. Kendisi, mes'elenin ehemmiyetine binânen *İhyâ' ulûm ad-dîn* adlı eserinin bir bölüm (*kitab as-samâ'*)'ünü³ bu mevzua tahsis etmiştir. Gazalî bu eserinde önce kısaca semâ'nın insan ruhu üzerindeki mühim tesirinden bahsettikten sonra, onun kalpte vecd denilen bir hâl vücuda getirdiğini, vecdin de vücudun âzalarını harekete geçirdiğini, bu hareketlerinin bâzan mevzun, bâzan da gayri mevzun olduğunu, bunlardan birincilerine *taşwiq* ve *raqş*, ikincilerine ise, *ıdîrab* denildiğini ifâde ettikten sonra, semâ'nın haram olduğuna dâir fikirleri nakletmektedir⁴. Bu hususta başta İmâm Şâfi'î ve Mâlik gibi büyük mezhep kurucuları ile Sufyân al-Tawri, Hammâd gibi sûfîlerin düşüncelerine işâret ettikten sonra, meseleyi daha çok rûhî bakımdan ele almakta ve rûhî hâllerin din ile hangi şartlar altında bağdaşıp bağdaşmadığı üzerinde durmaktadır. Bu hususu tahkik için de önce hadislere baş vurmaktadır. Muteber hadis kitaplarından naklettiği hadislerle Peygamber'in, sonraları tamamiyle mekrûh veya haram sayılmış olan raks ve benzeri eğlence vasıtalarını bile iyi karşıladığını⁵ açıkladıktan sonra, güzel ses nedir? Güzel ses dinlemek mübah mıdır? Çalgılardan hangilerini dinlemek câiz veya değildir? gibi mes'eleler üzerinde durmaktadır⁶. Ona göre, güzel ses, işitme duyusunun, duyduğu zaman lezzet aldığı

¹ At-Tabari, *Tafsîr*, Kahire, 1321, XIX, 35 - 36.

² *Le Coran*, trc., Blachere, Paris, III, 538.

³ *İhyâ'*, II, 229 - 264.

⁴ *Aynı eser*, s. 230; Taşköprülü-Zâde Ahmed Efendi, *Mawâzî'at al-şulûm*, trc. Kemâleddin Efendi, İstanbul, 1312, II, 548 v. d.

⁵ *Aynı eser*, II, 229.

⁶ *Aynı eser*, s. 231.

sestir. Bu da vezinli veya vezinsiz olmak üzere ikiye ayrılır: Mevzûn ses, şiirlerde olduğu gibi anlaşılabilir (mefhûm) ve cansız cisimler ve hayvanlardaki gibi anlaşılabilir olmayan olmak üzere iki kısma bölünür. Ancak vezinli güzel seste, vezin güzelliğinin ötesinde kalır. Nice ölçünün dışında kalan ses vardır ki, güzeldir, nice vezinli ses vardır ki, güzel değildir. Vezinli güzel sesler çıkış yerlerine göre üçtür: musîkî âletleri gibi bir cansızdan çıkan ses, bir insanın veya bir hayvanın hançeresinden çıkan ses. Bunlardan hangisinden olursa olsun çıkan güzel sesi dinlemek (semâ' etmek) haram veya mekrûh sayılmamalıdır. Bu sesleri dinlerken kendilerinde bir tesir hâsıl olmayan ruhların sıhhatinden şüphe etmek lâzımdır. Zira bu seslerin, beşikte bir bebek ve deve, koyun gibi hayvanlar üzerindeki müsbet tesirleri bile bir hakikattir. Bunlar haram sayıldığında bülbül veya buna benzer kuşların sesini dinlemenin de haram sayılması icap eder. Bunun gibi diğer duygu organlarının haz duyduğu şeylerin, meselâ gözün güzel bir yeşillığe bakmasının, burunun güzel bir koku koklamasının da haram olması lâzımdır. Şer'an menedilmiş olan bir takım çalgılar ile eğlence vasıtalarının da, ancak kendileri menedilmiş, onlardan duyulan lezzet ise, mübâh sayılmıştır. Aksi takdirde, lezzet alınan her şeyin haram sayılması icap ederdi¹. Buna göre, güzel bir ses dinleme (semâ')de duyulan sevinç mübâh ise, bu güzel sesi dinleme de mübâh olur². Bu şekilde mübâh sayılan güzel ses dinleme neticesinde yapılan raks da mübâhtir. Eğer insanı raksa, harekete getiren mübâh, makbûl ise, raks da makbûldür. Bu suretle semâ', güzel ses dinleme ile bunun neticesinde elde edilen vecd ile vücudun uzuvlarını harekete getirme (raks) mânasını içine almaktadır. Vücudun harekete gelip gelmemesi³, vecdin zayıf veya kuvvetli olmasına⁴, vecde gelen kimsenin bunu dışarıya vurup vurmamak hususunda gücünün bulunup bulunmamasına⁵, hâllerle birlikte bulunmasına bağlıdır⁶. Ancak hareket hâlinde olan bir insanın, kâinatta Allahın cemâlinden başka bir şey görmemesi lâzımdır. Semâ', semâ' edenin Allah'a olan aşkını, kuvvetli arzusunu (şevkini) harekete getirir, pekiştirir ki, bundan da hâller doğar. Bu hâller, ateşleri ile kalbi yakar, onu pisliklerden temizler. Bu temizlikten sonra insanda *muşâhada* ve

¹ Taşköprü-Zâde, *aynı eser.*, s. 549.

² *Aynı eser. ve İhyâ'*, s. 235.

³ *Aynı eser.* s. 233.

⁴ *Aynı eser.* s. 233.

⁵ *Aynı eser.* s. 261 ; Taşköprü-Zâde, *aynı eser.* s. 563.

⁶ *Aynı eser.* s. 239.

mukâşafa hâsıl olur¹. Gazâlî, her hâlde zamanında mâlûm olduğu için, semâ'nın ne şekilde yapıldığını tarif etmeden, onda takip edilmesi icap eden âdâbı izaha geçer² ki, bundan semâ' edenlerin hareket ve semâ' meclisinin tereküp tarzı hakkında az çok bir bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu âdâbdan birincisi, zamanı, mekânı ve ihvânı gözetmektir. Yemeğin hazır olduğu vakit veya husûmet (hişâm), namaz, kalbin ıztırabı hâsıl olan bir hâdise (Şârifa) anında semâ'dan beklenen fayda elde edilemez. Aynı şekilde işlek bir cadde (şârî) veya çirkin bir yerde veyahut içinde kalbi meşgul eden bir şey bulunan bir yerde semâ' câiz değildir. Arkadaşlara (ihvâna) gelince, semâ'ı inkâr ve meclise ağırlık veren birinin, mütekebbir bir kişi veya sahte vecd hâlleri gösteren sûfinin huzurunda da semâ' etmek câiz değildir. İkincisi, hâzır bulunanların bakmasıdır ki, şeyhin etrafında müridler bulunduğu zaman, semâ' onlara zarar verir. Üçüncü edeb, qawwâl'e kulak vermesi, etrafıyla ilgilenmemesi, gerinmekten sakınıp başını aşağı doğru sarkıtmak suretile oturması, ellerini birbirine vurması ve diğer hareketlerden sakınması, kendisine vecd geldikten sonra hareket etmesi hususlarıdır ki bu da vecd'in kuvvet derecesine bağlıdır. Dördüncü edeb, ayağa kalkmamak ve kendine hâkim olduğu takdirde yüksek sesle ağlamamaktır. Daha da ileri gidilerek, elbiselerini yırtmak, nefes alıp verme gibi, terk edilmesi mümkün olmayan zamanlarda mübâhtır. Bunun gibi raks etme veya ağlar gözükmeye de mübâhtır, çünkü riyâ kastedilmediği takdirde yalandan ağlama hüznü celb eder; raks ise, surûr ve neşâtı harekete getirmeğe sebep olur. Her sevinç, haram da olsa, mübâh olduğu için, harekete getirilmesi câizdir. Beşinci edeb, semâ' eden cemaate (qawm) uymak lâzımdır. Onlardan biri gerçek bir vecd veya vecd izhâr etmeden kendi ihtiyarı ile kalktığı vakit, ona uymak lâzımdır. Aynı şekilde diğer hareketlerinde de ona uymak sohbet icabıdır.

Görülüyor ki, Gazâlî semâ'ı belirli kaideleri bulunan bir âyîn olmaktan ziyâde, vecd hâlinde bulunan insanların harekete gelmeleri ve bu hareket esnasında icabında sarıklarını düşürmeleri veya elbiselerini yırtmaları gibi müphem ifadelerle anlatmaktadır. Önceleri, ihtimal en çok vecd hâlinde bulunan birinin harekete geçmesi ile, edeb gözetilerek diğerlerinin de ona uyması şeklinde gözüken bu âyinin icra şekli hakkında maalesef daha fazla bilgi verilmemektedir. Ayrıca musikî hey'eti hakkında da her hangi bir izahta bulunulmamıştır. Ancak bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Gazâlî'nin daha çok meşruiyeti üzerinde

¹ Aynı eser, s. 239.

² Aynı eser, s. 260

durduğu semâ', hicrî V. asrın ilk yarısında büyük bir şöhrete nâil olmuş bulunan Abū Sa'îd Abu 'l-Xayr (357-440/967-1049)¹ ve ondan aşağı yukarı iki asır sonra gelen Mevlânâ zamanında dinî vecd hâlinde yapılan yarı dinî bir ziyâfet şeklini aldığı görülmektedir. Hiç şüphe yok ki, bunda sûfilerin dinî bir vecd içinde musikinin de iştirâki ile yapmış oldukları mevzun hareketlerinin muhitlerinde bırakmış olduğu güzel intibaların büyük rolü olmuştur. Filhakika onların bu hareketlerini sık sık görmek isteyen kimseler, bunların tekrarı için vesileler aramış ve bunun için de dervişlere ziyâfet vermeği uygun bulmuşlardır. Dervişlere verilen bu ziyâfetlerin ne zamandan itibaren başladığı kat'î olarak bilinmemektedir. Şimdilik bu şekildeki ziyâfetlere en çok meşhur sûfî Abū Sa'îd Abu 'l-Xayr devrinde rastlanmaktadır. Ondan sonra ise, bu şekildeki ziyâfetlere en çok vesile olanlardan biri Mevlânâ olmuştur. O derecede ki bu âdetin daha önceki mevcudiyeti tamamile unutulup ona mâledilmiştir. Bunda Mevlânâ'nın semâ'a vermiş olduğu ehemmiyet ile, ondan sonra gelenlerin bu âyini dört başı mür bir hâle getirmiş olmalarının da mühim rolü vardır. Buna, bu âdetin, Mevlânâ'ya gelinceye kadar, bu şekilde câri olmayan Anadolu gibi bir muhite getirilmesini de ilâve etmek lâzımdır. Burada Mevlânâ devrindeki semâ'dan önce Abū Sa'îd Abu 'l-Xayr devrindeki semâ'n anlatılmasına, ayrıca onunla Mevlânâ devrindeki semâ' arasında mevcut münâsebetler ve farklar, kaynaklarda² mevcut mâlûmâtın verdiği imkân nisbetinde hülâsa edilmeğe çalışılacaktır. Ancak işâret etmek lâzımdır ki, o devirdeki semâ'a katılanların her türlü hareketleri tıpkı Mevlânâ devrinde olduğu gibi bütün teferruatı ile anlatılmamıştır. Abū Sa'îd'in hâl tercümesinden bahseden kaynaklarda bu hususa dair nakledilen rivâyetler şunlardır: Abū Sa'îd'in babası âdetleri vechile haftanın her gecesi bir evde yapılan toplantılara oğlunu da götürürdü. Bir aziz veya yabancı kişi gelmişse, o da bu toplantıya çağırılır, yemek yenir, namaz kılınıp evrâd okunduktan sonra semâ' edilirdi. Semâ' esnâsında *qawwal* söyler, onlar da bâzan sabaha kadar raks ederlerdi³. Abū Sa'îd'in şöhret bulduğu devirde ise, muhtelif kimselerden para toplanır ve bununla semâ' tertip edilirdi; "Bir gün şeyhin dervişleri pazardan geçiyorlardı, Tus'tan gelen ve pazarda semâ' eden *qawwâl*'ler gördüler. Şeyh onların semâ'ını görmek istedi. Hâdimine pazara gitmesini,

¹ Hâl tercümesi için bk. *Encyclopédie de l' Islam*, (yeni tabı), Leiden - Paris, 1954, I, 150 v. d.

² Muḥammad b. Munawwar, *Asrar at-tawhid fi maqāmât aş-Şayx Abi Sa'îd*, nşr. Dabih Allah Şafa. Tahran, 1332 hş.

³ *Ayn eser*, s. 16 v. d.

temiz yüzlü (nikū rūy) birinden o gece *qawwal*'ler şerefine verilecek semâ'nın masraflarını karşılamasını söylemesini tenbih etti. Hâdim pazârın her tarafını dolaştığı hâlde böyle bir kimse görmedi. Gelip şeyhine: "Her tarafı gezdim, şeyhten daha temiz yüzlü birini göremedim" dedi. Bunun üzerine şeyh ferecisini çıkardı: "Bunu Bū Ca'far'in dükkânına götür, kendisine bu geceki semâ'nın masraflarını karşılamak üzere elli dinâr vermesini söyle" dedi. Hâdim, onun bu emrini yerine getirdi, adı geçen zattan bu parayı temin etti ve bu surette semâ' toplantısı yapıldı². Toplu hâlde yapılan bu semâ' dışında, Abū Sa'îd'in biraz sonra bahsedileceği üzere tıpkı Mevlânâ gibi muhtelif vesilerle tek başına semâ' ettiğine dair de kayıtlar vardır². Esasen bu iki sūfînin hâl tercümeleri tetkik edildiği vakit, Mevlânâ'nın üstün vasıftaki şairliği ve ahlakî meziyetleri hâriç, diğer davranışlarının bâriz bir şekilde birbirine benzediği göze çarpar. Ancak her ikisinin semâ' şeklinin birbirinden farklı olduğu tahmin edilebilir. Filhakika yukarıda hulâsa edilmeğe çalışılan rivâyette Abū Sa'îd devrinde bilhassa ziyâfetle birlikte yapılan semâ'nın yemekten sonra yapıldığı ve Mevlânâ'nın hâl tercümelerinden bahs eden kaynaklarda sık sık zikredilen *çarx zadan* (=dönme) tâbirine rastlanmadığına bakılarak, mevlevîlerde olduğu gibi dönme şeklinin bulunmadığı söylenebilir. Filhakika biraz sonra işâret edileceği³ vechile Mevlânâ devrinde, semâ'nın bilhassa aç karnına yapılması tavsiye edilmektedir ki, bu da, dönmenin sebep olacağı rahatsızlığı önlemek bakımından tabîidir.

Vefatı Mevlânâ'nın doğumundan (604/1207) iki yıl sonra vuku bulan (606h./1209) Rûzbihân al-Baqlî⁴ ise, semâ' da çalgı çalıp şarkı söyleyen (*qawwâl*)'in güzel olmasını şart koşar ve semâ' meclisinde bulunan âriflerin kalplerinin rahatlandırılması için güzel koku, güzel yüz ve güzel ses gibi üç unsura ihtiyaçları olduğunu kaydeder⁵.

Netice olarak görülüyor ki, semâ'nın en çok rağbet gördüğü Mevlevîlikle ilgili olanlar da dahil, son zamanlara kadar yazılan eserlerde sâdece bu âyinin mübâh olup olmaması üzerinde durulmuş, onun icra şekli hakkında teferruatlı bilgi verilmemiştir. Aynı hâl diğer tarikatlerin âyinleri için de vârittir. Bu teferruatın yazı ile tesbit edilmesinde, ihtimal bunların yazıyla anlatılmasından ziyade tatbikatle

¹ *Aynı eser*, s. 103 v. d., ayrıca krş. s. 77 v. d.

² *Aynı eser*, s. 77 v. d., 240, 242.

³ Bk. bu makale s. 142 v. d.

⁴ Terceme-i hâli için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 526, *Suppl.*, I, 734.

⁵ Rûzbihân al-Baqlî, *Kitâb al-anwâr* dan naklen *Nafahat tercümesi*, İstanbul, 1289, s. 268 v. d.

öğrenileceğine dair kanaatin rolü olmuştur. Bâzı Avrupalı tarihçi¹ ve ya mütecessislerin tesbit ettikleri âyinler ise, mevzua yabancı oldukları ve bu hususta lâzım gelen mâlûmatı doğru olarak elde etmek imkânından mahrum buldukları için bütün teferruâtı ile tasvir edilememiştir.

*
* *

Semâ'ı âdeta bir nevi ibâdet hâline getiren Mevlânâ'nın Şams ad-Dîn-i Tabrizi ile buluştuktan sonra semâ' etmeğe başladığı nakledilir². Bu hareketinden dolayı o da tıpkı Abū Sa'îd Abū'l-Xayr gibi tenkide maruz kalmıştır³. Sultan Veled, *İbtidâ-nâma* sinde Mevlânâ'nın Şams ile tanıştıktan sonra gece gündüz semâ'da bağırıp çağırarak, yerlerde dönerek raks ettiğini, mutriblere altın ve gümüş verdiğini, nihayet çalıp söylemekten qawwâl'lerde takat kalmadığını, bütün şehir halkının ona uyarak semâ'ya müptelâ olduklarını kaydetmektedir⁴.

Sipahsâlâr⁵ ise, Mevlânâ'nın, Şams-i Tabrizi'ye mülâki olmadan önce hiç semâ' etmediğini, Şams'in arzusu ile semâ' etmeğe başladığını ve bunu ölünceye kadar bırakmadığını, onu yol (tariq) ve âyin hâline getirdiğini naklettikten sonra, semâ'm ruh üzerindeki tesirini izaha çalışır: Semâ', nefislerinin istekleri ile meşgul oldukları için, halka haramdır. Tanrı tâlibi ve âşıklarına ise, helâldir; zira bu suretle onlarda Tanrı'yı arama şevki ve hâlleri artar, Tanrı'dan başka bir şey gözlerine gözükmeyiz. Ayrıca semâ' esnasındaki hareketlerini mânalandırmağa çalışır: Dönmek, tevhid'i gösterir ki bu, muvvaahhid ariflerin makamı olup, bu makamda ârifler, her cihette, mahbûb ve matlûbu görür ve döndükleri her tarafta bir feyze nâil olurlar. Sıçramak ve oynamak (pay küftan), sâlikin nefsinin teshir ve Tanrı'dan gayri her şeyi alt ettiğine delâlet eder⁶. El sallamak (dast afşândan), visâlin husûlünden hâsıl olan sevince, kemâl mertebesine yönelmeği, nefis-i emmâre askerini yenmeği gös-

¹ D'Ohsson, *Le tableau général de l'empire Ottoman*, Paris, 1790, II, 79.

² Bk. Faridûn b. Ahmad Sipahsâlâr, *Risâla dar ahwâl-i Mawlânâ Calal ad-Din-i Mawlawî*, nşr. Sa'îd Nafisî, Tahran, 1325 hş., s. 65; Sultân Walad, *İbtidâ-nâma (Walad-nâma)*, nşr. Calal Humâyi, Tahran, 1315 hş., s. 53; Ahmad Aflaki, *Manâkib al-ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

³ Aflakî, *aynı eser*, I, 154, 208, 210, 559, 578.

⁴ Sultân Walad, *aynı eser*, s. 55 v. d.

⁵ Ahmad b. Faridûn, *Sipahsâlâr, Risâla-i Faridûn b. Ahmad Sipahsâlâr dar ahwâl-i Mawlânâ Calal ad-Din-i Mawlawî*, nşr. Sa'îd Nafisî, Tahran, 1325 hş., s. 65.

⁶ *Aynı eser*, s. 66.

termektedir. Semâ' esnasında birini kucaklamak, ancak insanın kendi kendisinden tamamen geçtiği bir anda mübahtır¹. Durma vaktinde kendisini kimin iç aynasında tam bir berraklıkla müşahede ederse, onu kucaklar, müşahede ettiği cemâlinin hallerini bulur. Haikî semâ'a sürüklemek ve harekete teşvik etmek, şahv ehlinin makamı olup, bu makamda gelen feyzi hazır bulunanların kalbine saçmak ve rahmeti hepsine şâmil kılmak gayesi güdülür. Tevâzu ve secde ise, kulluk makamından ibârettir. Semâ'da midenin boş olması şarttır². Görülüyor ki, Sipah-sâlâr'da Mevlânâ'nın Şems'in teşviki ile âyin (resm, âdet, kanun) ve tarik (yol, âdet) hâline getirdiğinden bahsedilen semâ'ın icra şekli hakkında, sadece kol ve ayak hareketleri ile dönmeden bahsedilmekte ve fakat bunların tarifleri verilmemektedir.

Mevlânâ'nın semâ'ı hakkında hiç şüphe yok ki en çok kayıtlar Aflâki'nin *Manâqib al-ârifin*'³ in de bulunmaktadır. Bununla beraber orada da Mevlânâ'nın semâ' etme tarz ve usulünün bütün incelikleriyle verildiği ileri sürülemez. Burada adı geçen eserde, mevcut kayıtlardan faydalanarak bazı neticeler elde edilmeğe çalışılacaktır.

Bu esere göre, hoşâ giden veya mânâlı bir ses, Mevlânâ'yı semâ' ettirmeğe kâfi gelirdi⁴. Sokakta⁵, pazarda⁶, Meram mescidinde, ılıcada, değirmende, Konya meydanında⁷ semâ' ederdi. Semâ' için önce kabiliyet şart koşulur⁸; fazla semâ'dan, Konya halkının alttan alta semâ' aleyhinde bulduklarından şikâyet ederdi⁹. *Manâqib al-ârifin*'de, biri Mevlânâ'nın münferiden yaptığı, diğeri de bir topluluk hâlinde olmak üzere iki semâ' şekline dâir kayıtlar bulunmaktadır.

1) Mevlânâ'nın münferit semâ'ı:

Şems'in 21 Şevval 642 deki gaybubetinden sonra, Mevlânâ kendisine *hindbari*'den bir ferecî, bal renkli yünden bir külâh yapmalarını

¹ Aynı eser, s. 67.

² Aynı eser, vrk. 27.

³ Aflâki, *Manâqib al-ârifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, (Türk Tarih Kurumu Yayınları) Ankara, 1959 - 61.

⁴ Aynı eser, s. 562.

⁵ Aynı eser, s. 282.

⁶ Aynı eser, s. 277 - 278.

⁷ Aynı eser, s. 356.

⁸ Aynı eser, s. 355.

⁹ Aynı eser, s. 356.

emretti ve gömleğinin önünü açtı, *dasatr-i lalisi* sarığını şakar-âvîz¹ biçimi bağladı, mevlevilere has ayakkabı ve çizme giydi, ferecesinin yenini topladı², Rebâbı da altı haneli hâle getirmelerini emretti ve bunların ikmalinden sonra semâ'a başladı³. Dünyada üç şeyi seçmişti: semâ', شراب (şerbet), hamam. Şems' de daha önceleri Irak-ı Acem'de semâ' ediyordu⁴, Mevlânâ'nın semâ' esnasında aynı zamanda şiirler söylediği ve onların zevki ile raks ettiği oluyordu⁵. Mesnevi'nin bazı kısımlarını söylediği sırada kavnâller çalgı çalıyor ve tegannide bulunuyor, o da heyecanlar gösteriyor ve naralar atarak semâ' ediyordu; aynı şekilde diğer müritlerin de naralar attığı olurdu. kavnâller sustuktan sonra bir köşeye çekilip, etrafında bulunanlara gözlerindeki Tanrı nurunu seyretmelerini emrediyordu⁶. Bir gün de büyük bir heyecanla medreseden çıkmış, semâ' ederek Sivas kadısı İzzeddin'in odasına girmiş, onu çeke çeke aşıklar toplantısına getirmiş ve o da elbisesini yırtarak semâ'a başlamıştı⁷. Mevlânâ'nın semâ' esnasında büyük bir vecd içinde, her şeyde Allah'ı gördüğünü söylediği de olurdu⁸, Semâ'da uzun müddet kalır, bazan durması için recada bulunulurdu⁹. Hamamdan çıkar çıkmaz semâ'a başlardı¹⁰. Şevkinden, sabahtan gece yarısına kadar, raks ederek ve dönerek, semâ' ederdi¹¹. Bazan bir haftadan fazla semâ' ettiği olurdu¹². İlgin'de kaldığı müddettçe kırk gün semâ'a devam ettiği vâki idi¹³. Semâ'a devam edildiği vakit davet edilen evin kapısında durur, müridlerin hepsinin içeri girmesini beklerdi¹⁴. Bazen, semâ' ederek yalınayak medreseye geldiği¹⁵, dışarıda başladığı semâ'ı medresede devam ettirirdi¹⁶. Semâ'da, semâ' eden-

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik*, İstanbul, s. 428 ve kitabın sonundaki resmi.

² Aflâki, *aynı eser*, s. 624.

³ *Aynı eser*, s. 224.

⁴ *Aynı eser*, s. 89, 624.

⁵ *Aynı eser*, s. 631.

⁶ *Aynı eser*, s. 99, 191, 543, 569.

⁷ *Aynı eser*, s. 99, 100.

⁸ *Aynı eser*, s. 104.

⁹ *Aynı eser*, s. 110.

¹⁰ *Aynı eser*, s. 122.

¹¹ *Aynı eser*, s. 125.

¹² *Aynı eser*, s. 149.

¹³ *Aynı eser*, s. 228, 355, 356, 453.

¹⁴ *Aynı eser*, s. 443.

¹⁵ *Aynı eser*, I, 154.

¹⁶ *Aynı eser*, I, 772.

lere sırtını çevirmek saygısızlıktır.¹ Kendisine getirilen güllerin ve heyecanlı konuşmaların² da semâ'ya vesile olduğu görülür³. Bir nara atarak semâ'a girer⁴, Hey diyerek semâ'a kalkar, bazı kimseleri kendisine hayran hayran baktırırdı⁵. Semâ' a esnasında fetva yazdığı⁶, sorulan suallere manzum cevaplar söylediği oluyordu⁷. Semâ' esnasında zaman zaman güyendelerin tahtına geliyor, orada eğilip özürler diliyordu⁸. Ölmek üzere olan nay-zan Hamza'yı diriltir ve üç gün durmadan semâ' eder. Semâ' bitince de nay-zan ölür⁹. Semâ' ederken çalıp, şarkı söyleyen bir kanbur güyandasi vardır¹⁰. Semâ' esnasında güyendelere ve halka bahşiş dağıtırdı¹¹. Semâ'dan çıkıp hamama gittiği de olurdu¹². İlahî bilgiler (*ma ârif*) saçarken vecde gelip semâ' ettiği de olurdu¹³. Bazen fazla semâ' etmesinden güyendeler çalıp söylemekten âciz kalırdı¹⁴. Semâ' ederken başkasının kendisine çarpmasına kızdığı¹⁵ görüldüğü gibi, mest bir insanın çarpmasını hoş karşıladığı da olurdu¹⁶. Medresede bir köşede kendisi diğerinde meşhur şâir Faxraddîn-i İrâqî büyük bir heyecan içinde semâ' ediyordu¹⁷. Sabahleyin dostlar gelir gelmez semâ'a başladığı da olurdu¹⁸. Kendisi fazla semâ'dan hastalanırdı¹⁹. Semâ' esnasında mest olduğu vakit, kavvaleri veya oğlu Sultan Veled'i yakalar, dönerek ve rakse-derek salâvat getirir ve sonra tekrar semâ'a başlardı²⁰. Selâhaddin Zarküb'un dükkânından gelen çekiç seslerine veya bir meyhaneden

¹ Aynı eser, I, 161, 230, 353.

² Aynı eser, I, 457, 151.

³ Aynı eser, I, 339.

⁴ Aynı eser, I, 163.

⁵ Aynı eser, I, 185.

⁶ Aynı eser, I, 187.

⁷ Aynı eser, I, 209.

⁸ Aynı eser, I, 579.

⁹ Aynı eser, I, 222 ve devamı.

¹⁰ Aynı eser, I, 231.

¹¹ Aynı eser, I, 232.

¹² Aynı eser, I, 257.

¹³ Aynı eser, I, 293.

¹⁴ Aynı eser, I, 305 - 306.

¹⁵ Aynı eser, I, 320 - 394.

¹⁶ Aynı eser, I, 356.

¹⁷ Aynı eser, I, 356.

¹⁸ Aynı eser, I, 399.

¹⁹ Aynı eser, I, 409.

²⁰ Aynı eser, I, 407.

gelen rebâb sesine ayak uydurarak semâ' etmeğe ve dönmeğe başladığı meşhurdur¹. Fazla semâ' yüzünden normal şehevî arzularını bile unutmıştu². Zaki Qawwâl'i içeri girer girmez, çaldırmaya başlatır ve semâ'a koyulurdu³ ve semâ'dan sonra göğsünü öğdururdu⁴ Semâ' ortasında elini eteğinin altından çıkarıp, güyendelerin defî üzerine para atardı⁵. Orkestrada defçi güyende (daffâf) ve nezyenler vardı⁶. Ayrıca kadın defçi ve nezyenlerden de bahsedilmektedir⁷. Soğuk suyun altından çıkıp semâ' ettiği⁸, uzun müddet yemek yemeden ve al-cû, al-cû, tumma rucû diyerek semâ'a giriştiği olurdu⁹. Nadir hâllerde semâ' esnasında kendisini fazla kaybettiği, üzerinde bir gömlekten gayri ne varsa kawwâllere verip çıplak raks ettiği vakit, etrafında bulunanlar üzerine kıymetli kumaşlardan elbiseler giydirenlardı⁹. Bazen devrin ileri gelenlerinin hanımlarının semâ' davetlerine icabet eder, güyende, defçi ve nezyenlerin çalgı ve şarkılarının refakati ile semâ' eder, onlar da başına güller saçarlardı¹⁰. Hamamæ gider, oradan çıkınca medreseye varıp orada semâ'a başlardı¹⁰. Kendisi ile birlikte semâ'da bulunanlar veya münferiden semâ' edenler arasında da elbiselerini yırtanlar vardı¹¹. Şems'in ölümünü duyunca da semâ' ederek mersiye mahiyetinde gazeller söylemişti¹². Düğün, merasimlerinde de semâ'a kalktığı olurdu. Şalâhâddin Zarkûp da hükümdarın önünde, Mevlânâ'nın tezkirinde, Mevlânâ'nın sözleri üzerine şevke gelip semâ' ediyordu¹³. Mesnevî'nin bazı parçalarının da semâ' esnasında söylendiği anlaşılmaktadır¹⁴.

2) Toplu hâlde icrâ edilen semâ' :

Başlangıçta Mevlânâ'da klâsik şekli ile başlayıp, Şems'in teşviki ile dönme şeklinde tezahür eden semâ' âyini kısa zamanda, büyük bir

¹ *Aynı esea*, I, 412 - 805.

² *Aynı eser*, I, 489.

³ *Aynı eser*, I, 449.

⁴ *Aynı eser*, I, 470.

⁵ *Aynı essr*, I, 471.

⁶ *Aynı eser*, I, 487.

⁷ *Aynı eser*, I, 486 - 490.

⁸ *Aynı eser*, I, 490.

⁹ *Aynı eser*, I, 490.

¹⁰ *Aynı eser*, I, 487.

¹¹ *Aynı eser*, I, 488.

¹² *Aynı eser*, I, 489 - 602.

¹³ *Aynı eser*, I, 490.

¹⁴ *Aynı eser*, I, 499.

rağbete mazhar olmuş ve devrin ileri gelenlerinin, bir nevi yarı dinî eğlence ziyâfeti hâlini almıştır. Toplu hâlde icrâ edilen bu semâ' âyinleri, Mevlânâ'nın bulunduğu medresede¹, Husâm al-Din Çelebi'nin evinde² ve bağında³, Iğında, devrin ileri gelenlerinin evlerinde veya Şadraddin-i Qonawi'nin medresesinde⁴ tertip ediliyordu. Başlangıçta, semâ' zamanı, Mevlânâ'nın vecd hâllerinin gelişine bağlı görülmektedir. Onun herhangi heyecan uyandıran bir hâli, bir sözü veya nüktesi⁵ veyahut bir kerameti⁶ gibi hâl ve hareketler⁷, başta kendisi bulunmak üzere toplu hâlde bir semâ'a vesile oluyordu. Ölümünden sonra Husâmaddin Çelebi, ihtimal pîrinin hatırasını anmak ve onun en çok sevdiği bir âyinin sönmemesini sağlamak maksadı ile her Cuma namazını müteakkip Kur'an okunduktan sonra toplu bir hâlde semâ' yapılmasını esas hâline getirdi⁸. Ancak, bilhassa tarikatın başında bulunan pîrin ânî heyecanları ile bu esasın dışına çıkmak da kabildir⁹. Sâir kimselerin semâ' tertip etmesine ise, muhtelif sebepler vesile oluyordu. Bazan, Mevlânâ'ya âşık bir gencin, Mevlânâ'ya mürid olmasını temin için bu gencin babası tarafından¹⁰, ticarete daima ziyan eden bir tacir tarafından bir daha ziyan etmemesi için¹¹, Sultan ve Mu'ineddin Pervâne¹² gibi ileri gelen devlet ricali¹³ veya değerli aziz bir kişi¹⁴, kerametini gören halktan biri¹⁵, Kamal al-Din Kâbi gibi bir kadı¹⁶ veya devrin devlet ricalinin hanımları ve tacirler veyahutta kendisini seven halktan bir kadın tarafından semâ' tertip edildiği görülmektedir. Bu arada ileri gelenlerin davet edildiği sünnet düğünü (xutna) veya düğünlerde de semâ' yapıldığı olurdu. Medreselerde yapılan semâ' toplantılarına emirler ve ileri gelenlerin de katıldığı görülmektedir. Bu arada kendi müritleri arasında da semâ' tertip edenler oluyordu¹⁷.

¹ Aynı eser, I, 222, 227.

² Aynı eser, I, 16.

³ Aynı eser, I, 141, 212, 431.

⁴ Aynı eser, I, 151.

⁵ Aynı eser, I, 141.

⁶ Aynı eser, I, 169, 227.

⁷ Aynı eser, I, 274.

⁸ Aynı eser, II, 777, 967.

⁹ Aynı eser, II, 780.

¹⁰ Aynı eser, I, 127.

¹¹ Aynı eser, I, 137-139.

¹² Aynı eser, I, 150, 183-184, 191, 292, 339, 377.

¹³ Aynı eser, II, 145, 489.

¹⁴ Aynı eser, I, 149.

¹⁵ Aynı eser, I, 343.

¹⁶ Aynı eser, I, 179-180.

¹⁷ Aynı eser, I, 319, 327, 339, 346, 474, 491, II, 601.

Bu ziyafetler davet edenlerin hususiyetne göre, evlerde, sarayda, bir iclâs (posta oturma) veya herhangi bir dînî merasim yapılan medreselerde verilirdi. Bu bir nevi mevlid merasimine benziyordu. *Manâqib al-ʿarifîn*'de bilhassa dînî mahiyet arzeden yerlerde Kur'an okunduktan sonra semâ' edilmeğe ve ondan sonra da yemek yenmeğe başlandığı anlaşılmaktadır¹. Evlerde ve sarayda da aynı sıranın takip edilmiş olması çok muhtemeldir. Filhakika semâ' ile ilgili mevcut kayıtlarda, bu gibi yerlerde verilen ziyafetlerde, önce Kur'an okunduğuna dâir sarıh bir kayıt bulunmamakla beraber, yemek yemenin hemen semâ'ı takip ettiği müteaddit yerlerde² belirtilmiştir.

Mevcut kayıtlardan semâ' toplantısına iştirâk edenler hakkında da oldukça vâzıh bir fikir elde etmek mümkündür. Bu kayıtlardan elde edilen bilgiye göre bu gibi toplantılarda bir orkestra, semâ' edenler ve seyirciler bulunmaktadır. Orkestrayı teşkil edenlerin her zaman aynı çalgı ve okuyunculardan teşekkül edip etmedikleri hakkında kat'i bir bilgiye maalesef sahip değiliz. Ancak bunların isimleri muhtelif vesilelerle dağınık şekilde geçmektedir. En çok adı geçenler arasında güyende, ve kavvâller ile ney-zenlerdir. Bunlardan sonra defçiler (deffâfân)'ın adları geçmektedir. Bu arada rebab çalanlara da çok rağbet olduğu anlaşılmaktadır³. Çalgılar arasında da isimleri geçenler şunlardır : Ney, rebâp, tef, zurna, nakkare ve mahiyeti meçhul ve fakat bir çeşit çalgı olduğunda şüphe bulunmayan başârat. Semâ' toplantılarına, bu çalgılar çalan müzisyenlerin ihtimal hepsi veya bir kısmı katılırdı. Semâ'nın yapıldığı yer, birden fazla insanın, imkân nispetinde, birbirlerine dokunmadan hareket edebileceği bir yer idi⁴. Mevlânâ'nın medresesinde yapılan bir semâ'a dair bir kayıttan⁵ semâ' yapılan yerde güyendelere tahsis edilen yüksekçe bir yer (taxt) bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bazı kayıtlardan⁶ semâ'a bir hey nidası ile başlandığı çıkarılmaktadır. Semâ'da samâ'-zenlerin tertip şekli ile dönme ve icabında elbiselerini yırtmak ve buna benzer heyecan hâllerini ifade eden hareketlerden başkası hakkında maalesef bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak bir gazetindeki şu beyitten semâ esnasında el çarpıldığı anlaşıyor :

¹ *Aynı eser*, II, 694.

² *Aynı eser*, I, 127, 191, 338.

³ *Aynı eser*, II, 762.

⁴ *Aynı eser*, I, 181.

⁵ *Aynı eser*, I, 222.

⁶ *Aynı eser*, I, 183-184.

جان هم بسماع اندر آمد آغاز نهاد کف زنی را

Semâ¹ edenlerin semâ'da kalma müddetleri Mevlânâ'nın durmasına tabi idi². Gündüzleri yapılan semâ', gece yarısına ve geceleyin başlayan semâ'nın ise, sabaha kadar devam ettiği olurdu. Davete katılanlar arasında, şeriat ve tarikat ehli ile devlet ricali bulunmaktaydı³. Bunların, geceleyin yapılan semâ'da aydınlık temin etmek maksadı ile, davet edildikleri yere yanlarında mum götürdükleri de olurdu⁴. Semâ' dindikten sonra yemekler yenirdi⁵. *Manâ-qib al-ârifin*'de yenilen yemekler hakkında da az çok bilgi bulunmaktadır. Nitekim Anadolu (Rum) kadılarının ileri gelenlerinden Kamal al-Din Kâbi⁶ Mevlânâ'ya semâ' vermek ister ve bu maksatla, Konya'da ablûc araştırır. Otuz zenbilden fazla bulduramaz. Artırılması için, birkaç kavsara (hurma yaprağından yapılmış sepet veya torba) nebat şekeri karıştırır. Bu da kâfi gelmediği için Sultan'ın Hanımı Gumâc Hatun'a müracaatta bulunur. On kelle ablûc da bu hanım verir. Ayak takımına ballı culâb verilmesini uygun görür. Nihayet bütün ablûcları Karatâ'i medresesinin havuzuna doldurduktan sonra ayrıca bir kaç başka büyük küp te doldurtur. Tadını ayarlamak maksadı ile sultan'ın şarabdârına bir mikdar gönderir. Şarabdâr'ın ablûc'un tadının tam olduğuna dair ifadesinden sonra akşam semâ' davetine icabet eden devlet ve din ileri gelenlerine ikramda bulunur⁷ ki bu âdet aşağı yukarı bugün mevlidlerde, gelenlere ikram edilen şerbet içirmek âdetine çok benzemektedir. Semâ'dan sonra çeşitli yemekler yendiği anlaşılmakla beraber, bunlar arasında sadece pilav, helva ve xutâbın adı geçmektedir⁸.

Mevlânâ'dan sonra bu gün onun ölüm yıldönümleri dolayısıyla icra edilen şeklini alıncaya kadar semâ'nın nasıl bir tarihî tekâmüle

¹ *Kulliyat-i Şams ya Diwân-i kabir*, nşr. Badîc az-Zamân Furûzânfâr, Tahran, 1336 hş., I, 79.

² Aflâki, *aynı eser*, I, 145, 149.

³ *Aynı eser*, I, 131, 292.

⁴ *Aynı eser*, I, 183.

⁵ *Aynı eser*, I, 127, 191, 338 v. b.

⁶ *Aynı eser*, msl. I, 179-180.

⁷ *Aynı eser*, I, 128, 191, 338, 376.

⁸ *Aynı eser*, I, 151.

mâruz kaldığı ayrı bir tedkik mevzuu olabilir. Son yıllarda bilhassa Konya'da ve bâzan da İstanbul'da yapılan semâ' âyini ise, sayın hocamız Prof. H. Ritter tarafından bizzat erbabına müracaat edilmek suretiyle en ince teferruatına kadar resimleriyle birlikte tesbit ve neşredilmiştir¹.

¹ Hellmut Ritter, *Die Mevlâna feier in Konya vom 11-17. Dezember 1960. Oriens* (1962), XV, 249-270.